

Profesor Józef Paczoski – twórca fitosocjologii

S. KOZŁOWSKI, A. SWĘDRZYŃSKI

*Katedra Łąkarstwa i Krajobrazu Przyrodniczego, Uniwersytet Przyrodniczy
w Poznaniu*

Professor Józef Paczoski – creator of phytosociology

Abstract. The paper is, on the one hand, the result of literature review of works written by Józef Paczoski as well as the publication whose aim was to bring the personality of the founder of phytosociology closer to university societies but also of numerous discussions and contemplations enriched with direct contacts with nature, plant associations. The principal objective of the publication is to show this scholar as the founder of phytosociology which is currently experiencing its renaissance.

Keywords: associations, grassland, phytosociology, plant communities

1. Wstęp

Każda dyscyplina naukowa posiada swój rodowód, swoją historię. Wśród botanicznych dyscyplin od blisko 120 lat jaśniej *fitosocjologia*. Proces jej wyodrębniania trwał długo, a uczonym, który go sfinalizował, okazał się Józef Paczoski. Dziś *fitosocjologia* roztacza coraz szersze kręgi, zyskuje na znaczeniu. Zasadne staje się przypomnienie jej historii, a przede wszystkim twórcy tej dyscypliny. Poznawszy osobowość twórcy łatwiej dostrzec i zrozumieć jego dzieło. Odnosząc to stwierdzenie do *fitosocjologii* – pilnym działaniem staje się ukazanie portretu twórcy.

2. Koncepcja pracy

Praca jest efektem literaturowego studium prac Józefa Paczoskiego, a przede wszystkim naszych przemyśleń i kontemplacji, zwłaszcza wzbogaconych bezpośrednimi kontaktami z „asocjacyjną” przyrodą, o trawiasto-drzewnym charakterze. Zachętą do przemyśleń były także publikacje o Józefie Paczoskim wielu autorytetów naukowych powstałe, przede wszystkim, na tle rocznicowych obchodów egzystencji tej dyscypliny i pamięci o jej twórcy (CELIŃSKI, 1967; CZUBIŃSKI, 1967a; 1967b; 1967c; WOJTERSKI, 1967; SCAMONI, 1967; SKRIJKA, 2002). Nasza praca nie jest jednak pełną monografią i zbiorem informacji o życiu i dziele Józefa Paczoskiego. Naczelnym jej celem jest ukazanie tego uczonego jako fitosocjologa, jako twórcy fitosocjologii.

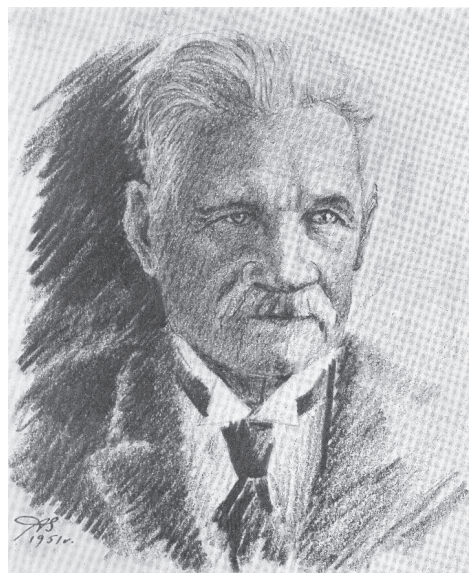
3. Treść pracy

3.1. Życie i dzieło

Ziemią egzystencję twórcy *fitosocjologii*, wyznaczają dwie daty 8 grudnia 1864 i 14 lutego 1942 roku. Pierwsza z nich – to data urodzenia Józefa Paczoskiego, którego miejscem był Białogródek – małe miasteczko nieopodal Dubna na Wołyniu, w regionie wyróżniającym się kulturowo, krajobrazowo i przyrodniczo. Paczoski przyszedł na świat gdy dobiegło końca Powstanie Styczniowe, a po powstaniowe represje stawały się dla Polaków coraz dotkliwsze, także w sferze kształcenia i rozwoju nauki. W tym czasie na kontynencie europejskim świat nauki coraz bardziej znaczył swoją obecność licznymi odkryciami i nowatorskimi myślami, również w naukach przyrodniczych. Druga – to data śmierci Józefa Paczoskiego, która nastąpiła w Sierosławiu pod Poznaniem. Zgon był nagły. Wywołał go „atak sercowy” na wieść o pobiciu wnuka przez gestapo. Miejscem wiecznego spoczynku okazał się cmentarz parafialny w pobliskim Lusowie.

Formację naukową i zawodową otrzymał Paczoski w dwóch szkołach – w gimnazjum w Równem i w szkole rolniczo-ogrodniczej w Humaniu oraz na uniwersytecie w Kijowie. W pracach o charakterze biograficznym podkreśla się, że Józef Paczoski był genialnym samoukiem, a jego edukacja w tych szkołach nie miała zwieńczenia w postaci świadectw czy dyplomów. Szczególną rolę w rozwijaniu przyrodniczych zainteresowań Paczoskiego odegrał Władysław Skrobiszewski – nauczyciel botaniki w Humaniu, późniejszy dyrektor Ogrodu Botanicznego koło Jałty. Wyrazem wdzięczności Paczoskiego wobec tego nauczyciela było nadanie nowoodkrytemu gatunkowi szczydronca nazwy *Cytisus Skrobiszewski* Pacz. Natomiast dla uczczenia uniwersyteckiego nauczyciela i przyjaciela profesora Jana Schmalhausena – nowy gatunek z rodzaju *Cerastium* nazwał *Schmalhauseni*. Poza tym, że Paczoski opisał też wiele innych taksonów – *Genista scythica*, *Euphorbia fanatica* oraz rosnącą tylko na Kaukazie i Krymie *Asperula taurica*.

Właściwą formację naukową zaczął zdobywać Józef Paczoski w zakładzie botanicznym Uniwersytetu Kijowskiego, początkowo jako ogrodnik-laborant, u profesora Jana Schmalhausena – znanego systematyka, autora słynnego dzieła *Flora środkowej i południowej Rosji*. W tym czasie i w tym miejscu zatrudnienia rodziło się u Paczoskiego przekonanie: *praca jest nauką, nauka staje się pracą*. Kolejnym miejscem pracy, a również formacji naukowej i rozwijania przyrodniczych zainteresowań stał się Ogród Botaniczny w Sankt Petersburgu. Pracował w nim przez dwa lata (1894–1895) w charakterze pomocnika kustosa. Przez blisko trzy lata (1895–1897) pełnił funkcję asystenta w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach. Następnie podjął pracę w Urzędzie Ziemstwa Chersońskiego jako gubernialny entomolog do zwalczania szkodników owadzich w rolnictwie. Pobyt w Chersoniu trwający do roku 1920, zaowocował też stworzeniem muzeum przyrodniczego w tym mieście. Równocześnie Józef Paczoski mocno zaangażował się w zakładanie, na powierzchni około 14000 hektarów, Rezerwatu „Askania Nova” w guberni tauryckiej. Przez cztery lata (1918–1922) pozostawał również pracownikiem Wydziału Rolniczego Politechniki w Chersoniu. Na ziemi chersońskiej doświadczył dramatu wojny i rewolucji bolszewickiej. Przeżywał chwile radosne,

Fot.1 Portret Józefa Paczowskiego nieznanego autora (źródło: J. Paczowski. Dzieła wybrane, PWRiL, 1951)

Phot. 1 Portrait of Józef Paczowski painted by an unknown artist. (source: J. Paczowski. Dzieła wybrane, PWRiL, 1951)

związane z powstaniem II Rzeczypospolitej i smutne – w efekcie wiadomości o wojnie polsko-bolszewickiej.

Pochłonięty pracą, publikowaniem monografii i innych prac naukowych o różnorodnej tematyce Józef Paczowski dopiero w 1923 roku zdecydował się na wyjazd do Polski. Zapewne naukowy autorytet sprawił, że Paczowski otrzymał zatrudnienie w Rezerwacie Przyrody w Białowieży (późniejszym Białowieskim Parku Narodowym), a w dwa lata później – na Uniwersytecie Poznańskim. W przypadku pierwszej placówki – zatrudnienie trwało do roku 1928, a drugiej – do 1931. W obu przypadkach zakończenie pracy nastąpiło w dramatycznych okolicznościach. Nie mając możliwości kontynuacji pracy na Uniwersytecie Poznańskim Józef Paczowski, na własnej ziemi w Sierosławiu pod Poznaniem, założył gospodarstwo sadownicze, które z biegiem czasu stało się wzorową placówką, także o charakterze naukowym. Po wkroczeniu Niemców do Wielkopolski, w roku 1939, Paczowski został wywłaszczony ze swojego gospodarstwa. Decyzją władz okupacyjnych zostało ono przemienione w placówkę doświadczalną niemieckiego uniwersytetu w Poznaniu. Paczowski otrzymał jednak od nich nakaz prowadzenia obserwacji fenologiczno-fizjologicznych na drzewach owocowych tego obiektu. Na tym posterunku pracy zastała Józefa Paczowskiego śmierć.

Józefa Paczowskiego, jako uczonego, wyróżniało bardzo rozległe spektrum zainteresowań naukowych. Niewątpliwie był florystą, jednakże nie tylko *podręcznikowym teoretykiem*. Posiadał zarówno umiejętność łatwego określania tożsamości gatunkowej roślin jak i rozległą wiedzę o każdym taksonie. Jego zainteresowania obejmowały syste-

matykę, geografię i historię flory. Epicentrum zainteresowań naukowych Józefa Paczoskiego znajdowało się jednak w sferze poznawania szaty roślinnej różnych rejonów dzisiejszej Rosji, Ukrainy i Polski. Szczególnym obiektem zainteresowań była roślinność stepów. Uznawany był za najlepszego znawcę stepów Ukrainy. Szata roślinna miała też swoje fitosocjologiczne odniesienie. Józef Paczoski przedmiotem swoich zainteresowań naukowych czynił także inne grupy roślin – chwasty upraw rolniczych, zwłaszcza w aspekcie ich biologii, roślinność lasów – z wnikliwym poznawaniem dynamiki zespołów leśnych, drzewa owocowe – przede wszystkim w odniesieniu do ich ekologii, fenologii i fizjologii. Zainteresowania profesora Paczoskiego obejmowały także faunę, głównie w zakresie do entomologii i ornitologii. Dla poznania ptasiego menu oznaczył zawartość woli i żołądków 1880 osobników sklasyfikowanych do 230 gatunków. Zainteresowania Paczoskiego wychodziły poza florystyczno-faunistyczne spektrum i obejmowały socjologię. W tej dziedzinie był również uznawanym autorytetem. Poznawanie socjologii ugruntowało go w zasadności tworzenia socjologii roślin, czyli *fitosocjologii*.

Zainteresowania naukowe, wzmacniane miejscem pracy zawodowej, miały swoje odzwierciedlenie w publikacjach i dydaktyce. Szeroka, uniwersytecka wiedza i bogate doświadczenia własne sprawiały, że profesor Paczoski wykładał wiele przedmiotów – *botanikę, systematykę roślin, morfologię roślin, geografie roślin, sadownictwo i fitosocjologię*, której stał się twórcą.

Wiarygodnym dowodem zainteresowań naukowych, a przede wszystkim rozległej działalności naukowej wspartej trwaniem w ówczesnej literaturze, są niewątpliwie publikacje. Spod pióra Paczoskiego wyszło ich wiele – około 300. To one przede wszystkim predestynują Józefa Paczoskiego do miana *tytana pracy*. Warto zaznaczyć, że staranną bibliografię wszystkich publikacji profesora przygotowały Maria Czubińska i Teresa Krotowska. Opracowanie to zostało wydane przez Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu w roku 1987.

Listę publikacji o charakterze rozpraw naukowych otwiera praca *O florze Humania* wydana w roku 1887. Zamyka praca, której nakreślił tytuł – *Walka o byt czy społecznienie* – i zaczął wypełniać ją tekstem. Jej ukończenie udaremniła śmierć autora.

W publikacyjnym dorobku profesora Paczoskiego na szczególną uwagę, w aspekcie botanicznym i florystycznym, zasługują następujące pozycje: *O florze i faunie Włodzimierza Wołyńskiego* (1889), *O formacjach roślinnych i o pochodzeniu flory poleskiej* (1900), *Podstawowe zagadnienia geografii roślin* (1933), *Stadia rozwoju flory* (1891) i dwukrotnie wydane *Życie gromadne roślin* (1896, 1930) oraz *Szkice fitosocjologiczne* (1925) i *Dwie socjologie* (1930). Nie straciły swej aktualności *Metody klasyfikowania nauk* (1891) i *Potrzeby botaniki* (1920). Wzbudzają uznanie *Lasy Białowieży* (1930) i *Biologiczna struktura lasu* (1928). Po śmierci Paczoskiego ukazały się *Bioindukcja w państwie roślinnym* (1947) oraz *Dynamika uszkodzeń mrozowych naszych drzew owocowych* (1952). Niektóre dzieła zdumiewają nie tylko oryginalnością, ale także objętością. *Opis roślinności guberni chersońskiej* to trzytomowe dzieło wydane w Chersoniu w latach 1914, 1915 i 1926, a *Morfologia roślin* to dwutomowe dzieło wydane również w Chersoniu w latach 1919–1920. W Chersoniu w roku 1921 opublikowane zostały wiekopomne *Podstawy fitosocjologii*, natomiast w Poznaniu – *Wstęp do filogenii* (1929). Imponujące jest również wcześniej wspomniane, dzieło *Podstawowe zagadnienia geo-*

grafii roślin wydane w Poznaniu, w roku 1933, a więc w dwa lata po ustaniu zatrudnienia Paczoskiego na Uniwersytecie Poznańskim.

3.2. Tworzenie *fitosocjologii*

Interesujące okazuje się ukazanie procesu rodzenia się myśli fitosocjologicznej, wyodrębniania *fitosocjologii* jako dyscypliny. Zasadne jest rozpoczęcie tego przeglądu od przypomnienia wydania w 1753 roku, na użytek Międzynarodowej Nomenklatury Botanicznej, *Species Plantarum* Karola Linneusza. Dzieło to porządkowało florę w odniesieniu do gatunku jako podstawowej jednostki w tym systemie klasyfikacyjnym (FREY, 2007). Jednakże już w 1792 roku C.L. Willdenow zauważa, że niektóre rośliny występują gromadnie, a przestrzenie te powinny być zaznaczone na mapach geograficznych. W 13 lat później A. Humboldt przestrzenie te określa mianem *asocjacji*. Zdaniem tego uczonego *asocjacja* nie jest zgromadzeniem jednego gatunku, lecz kombinacji nagromadzenia się wielu taksonów. W roku 1823 Grisebach uznaje *asocjacje* za istotną jednostkę w formacji świata roślinnego. W rok później ukazuje się praca K.F.P. Martina traktująca o zasadności egzystencji *fizjognomiki państwa roślinnego* (późniejszej *fitosocjologii*). Uczony ten wskazuje także na rolę klimatu i gleby w rozmieszczaniu się struktur świata roślinnego. Do rozwoju myśli fitosocjologicznej przyczyni się istotnie Hampuns von Post, który społeczeństwo roślinne odnosi do społeczeństwa ludzkiego (1851) i *ugrupowanie roślin* uznaje za właściwą jednostkę w opisywaniu i klasyfikowaniu świata roślinnego. W roku 1863, czyli na rok przed urodzeniem się Józefa Paczoskiego, ukazuje się botaniczno-geograficzne dzieło A. Kernerera traktujące o naddunajskich formacjach roślinnych, które można skategoryzować jako *asocjacje*. *Grundformen* Kernerera jest bardziej precyzyjnym określeniem *asocjacji* niż *Hauptformen* Humboldta. Około roku 1870 pojawia się polski głos w sprawie fitosocjologicznej. Poeta i przyrodnik w jednej osobie, Wincenty Pol uznaje, że zbiorowiska roślinne posiadają odrębne życie, połączone są tajemniczą wstęgą, która w naturze wiąże każde społeczeństwo. Nieco później w roku 1881, Hunt publikuje prace o warstwowej budowie *asocjacji* roślinnych. Najważniejszym momentem historii fitosocjologii jest publikacja Józefa Paczoskiego, która ukazała się w roku 1891 – *Stadia rozwoju flory*. Jej 27-letni autor ukazuje florę jako organizm, jako florystyczną całość. Z *geografii roślin* wydziela on *naukę o asocjacjach*, którą nazywa *florografią*, a później *florologią*. Zdaniem Paczoskiego *florologia* jest nauką o *genezie, życiu, rozwoju i rozmieszczeniu asocjacji (formacji)*... *A więc florologia przedstawia coś analogicznego do socjologii*. W roku 1896 ukazuje się kolejne dzieło Paczoskiego – *Życie gromadne roślin*. Jego autor odrzuca poprzednie nazwy nauk o *asocjacjach* i wprowadza określenie (w pisowni oryginalnej) *fytosocjologia*, czyli dzisiejsza *fitosocjologia*. *Ma ona prawo do miana odrębnej nauki, nauki o stowarzyszeniach roślinnych. Do geografii botanicznej zaliczyć jej nie można*. Oprócz prawdziwych *asocjacji* Paczoski wyróżnia także proste formacje roślinne, utworzone z jednego gatunku, a które nazywa *agregacjami*. W kolejnej pracy, wydanej w 1900 roku, Paczoski podejmuje dyskusję z Warmingiem, który grupował formacje roślinne w odniesieniu do ich wymagań, co do wody, powietrza i żyzności gleby. Zdaniem Paczoskiego jest to kla-

syfikacja pożyteczna, lecz *duszę formacji roślinnej stanowi uspołecznienie*. Odnoszenie społeczności roślinnej do społeczności ludzkiej, socjologii roślin do socjologii ludzi było dla Paczoskiego istotnym argumentem za wydzieleniem *fitosocjologii*. Z upływem czasu stało się jednak powodem krytyki.

Swoje fitosocjologiczne poglądy przedstawiał Paczoski w pracach wydawanych w języku rosyjskim, co stanowiło istotną barierę dla rozpowszechniania się *fitosocjologii* w Europie, a także poza Europą. Ważną pozycją wydawniczą, wychodzącą naprzeciw fitosocjologii Paczoskiego, była praca amerykańskiego botanika M.R. Harpera opublikowana w 1917 roku pod tytułem *The new science of plant sociology*. Nie umniejszając zasług Józefa Paczoskiego jako twórcy *fitosocjologii* należy zauważyć, że dyscyplina ta miała słabe punkty w sferze metodycznej. Stworzenie fitosocjologicznego systemu klasyfikacyjnego przez J. Braun-Blanqueta i zdefiniowanie terminu *gatunek charakterystyczny*, co miało miejsce w roku 1921, wzmocniło *fitosocjologię* od wewnątrz. Przyczyniło się też do tego zdefiniowanie przez W. Kocha *gatunku wyróżniającego*, co nastąpiło dopiero w 1926 r. Niezwykle ważne dla rozwoju fitosocjologii były publikacje Möllera (1922) Thienemanna (1926 i Clementa (1928), których istotę można zamknąć w stwierdzeniu – asocjacja, czyli zbiorowisko roślinne, to żywy organizm. Pracą wieńczącą stworzenie fitosocjologii stało się obszerne opracowanie Józefa Paczoskiego – *Szkice fitosocjologiczne* wydane w roku 1925.

Zdaniem Józefa Paczoskiego w państwie roślinnym można wydzielić trzy kategorie obiektów:

- osobnik, którego życie wyraża się w tworzeniu swej istoty z energii środowiska i w odtwarzaniu potomstwa,
- gatunek, czyli jednostka genetyczna o pewnej strukturze wewnętrznej,
- asocjacja, to znaczy zbiór gatunków, czyli społeczeństwo roślinne.

Według PACZOSKIEGO (1951a) asocjacja *to skupienie roślin niejednakowych genetycznie, biologicznie i ekologicznie a zajmujących sobie właściwe miejsce w skupieniu i rozwijające się w czasie, tworzące pewną całość pokrywającą glebę niby szata, wyiskujących w najlepszy sposób twórcze siły zajmowanego terenu i nie narażające ciągłości swego bytowania... Asocjacje „nie są tylko nagromadzeniem różnych gatunków, wynikającym z jednakowego zachowania się składających je elementów względem czynników czysto zewnętrznych ... ,ale że są one agregatami jednostek związanych pomiędzy sobą w jedną całość jeszcze i czynnikami natury socjalnej”*. W asocjacji widzimy zróżnicowanie, widzimy, że składnik ma swoje miejsce w skupieniu i odgrywa w nim swoją własną rolę.” Zespoły nie są więc przypadkowym zgrupowaniem roślin. Powstają bowiem w ciągu długiego okresu czasu dzięki wzajemnemu dobieraniu się gatunków roślin. Dobieranie się gatunków jest ściśle uzależnione od ich właściwości biotycznych oraz wymagań siedliskowych. Dużą rolę w tym procesie odgrywa walka o byt czyli, według dzisiejszej nomenklatury, oddziaływanie na siebie roślin poszczególnych gatunków – synergiczne i antagonistyczne. Należy też zauważyć, że termin *asocjacja* został zatwierdzony w 1910 roku na Międzynarodowym Kongresie Botanicznym w Brukseli.

Jak zauważa twórca *fitosocjologii* strukturą zespołu roślinnego jest pionowy układ części nadziemnych i korzeni rozmieszczonych w glebie. Struktura w wielu zespołach

wykazuje wyraźną zmienność okresową, wyróżniającą się w różnych aspektach sezonowych.

Zdaniem Paczoskiego asocjacje mogą być badane pod względem:

- systematycznym (jakie gatunki i w jakich ilościach),
- biologicznym (jakie typy biologiczne występują w asocjacji),
- ekologicznym (stosunek składników do otoczenia – gleby, wody, temperatury, światła, zmiany wywołane bytowaniem i rozmieszczeniem asocjacji).

Wszechstronne poznawanie *fitosocjologii* daje podstawy do wydzielenia ciągu dyscyplin, których podmiotem jest *asocjacja*. Konstrukcja ta jest analogiczna do *idiobiologii*, czyli ciągu dyscyplin, których podmiotem jest gatunek. Podział ten przedstawia się następująco (PACZOSKI, 1951a):

Grupa dyscyplin, których przedmiotem badań jest gatunek	Grupa dyscyplin, których przedmiotem badań są asocjacje
Systematyka	Systematyka zbiorowisk roślinnych
Morfologia	Morfologia zbiorowisk
Fizjologia	Symphysiologia
Genetyka	Syngenetyka
Autochorologia	Synchorologia
Autekologia	Synekologia
Autochronologia	Synchronologia

Rozwój *fitosocjologii* doprowadził do wyodrębnienia regionalnych tradycji fitosocjologicznych, co ilustruje poniższe zestawienie, w którym (w nawiasach) podano nazwiska największych fitosocjologicznych autorytetów. A więc:

- fitosocjologia północnoeuropejska, czyli skandynawska (Du Rietz, Hult, Warming),
- fitosocjologia południowoeuropejska, zwana także szwajcarsko-francuską (Humboldt, Braun-Blanquet),
- fitosocjologia rosyjska (Paczoski, Kryłow, Alechin, Ramienski),
- fitosocjologia brytyjska (Tansley, Cowler),
- fitosocjologia amerykańska (Clements, Cowles).

Dwie ostatnie tradycje określa się także mianem anglojęzycznej.

Niewątpliwie za sprawą Paczoskiego fitosocjologia zagościła w Polsce, a krąg fitosocjologów jest nie mały. Zasadne jest przypomnienie polskich klasyków tej dyscypliny: Władysława Szafera, Bogumiła Pawłowskiego, Stanisława Kulczyńskiego, Jana Kornaś, Annę Medwecką-Kornaś, Janusza Falińskiego, Władysława Matuszkiewicza, Konstantego Steckiego, Mariana Nowińskiego – autora znakomitej monografii: „*Polskie zbiorowiska trawiaste i turzycowe*” (NOWIŃSKI, 1967).

Fitosocjologia jest nauką teoretyczną ale o aplikacyjnym charakterze. Odniesienie jej do zbiorowisk leśnych czy łąkowych zaowocowało wyodrębnieniem nauk stosowanych – *fitosocjologii leśnej* i *fitosocjologii łąkarskiej*. W przypadku tej drugiej, godzi się zauważyć liczne grono fitosocjologów ze wszystkich uniwersyteckich łąkarskich ośrodków.

ków naukowych. Z monografii „Łąkarstwo na polskich uczelniach” (KOZŁOWSKI i GOLIŃSKI, 2003) jednoznacznie wynika jakie było natężenie realizacji badań fitosocjologicznych w poszczególnych ośrodkach. Jeżeli uznać jako wskaźniki – liczbę prac promocyjnych oraz dorobek publikacyjny, to łąkarski ośrodek badawczy w Poznaniu zasługuje na autentyczne uznanie, a rodnią tych prac stała się ówczesna Katedra Uprawy Łąk i Pastwisk z osobą profesor Marii Gryni. Z pracy Czesławy TRĄBY (2009) wynika, że współczesna *łąkarska fitosocjologia* zatacza coraz szersze kręgi w sferze wydawniczej i osobowej, także w Poznaniu.

Kwestie fitosocjologiczne nie były jednak podmiotem obrad monotematycznych konferencji. Najobficiej zaistniały na konferencji Sekcji Łąkarstwa PAN na temat: *Z badań zbiorowisk roślinności łąkowej w Polsce*, która odbyła się 17 i 18 kwietnia 1964 r. we Wrocławiu. Większość prac łącznie z referatem wprowadzającym ZARZYCKIEGO i GRODZIŃSKIEJ (1966) była przeglądem badań fitosocjologicznych łąk w Polsce. We wspomnianym referacie kwestią zasługującą na uwagę było wskazanie konieczności stworzenia kartografii fitosocjologicznej zbiorowisk łąkowych w Polsce. Natomiast podjęty przez GRZYBA (1966) problem typologicznego podziału łąk w Polsce w aspekcie fitosocjologicznego podziału zbiorowisk łąkowych był analizowany także później przez GRZYBA i PROŃCZUKA (1995). Należy też odnotować ogólnopolskie sympozjum naukowe – *Problemy fitosocjologicznych badań łąk trwałych*, które miało miejsce w Poznaniu 1 września 2009 roku.

3.3. Osobowość twórcy

Józef Paczoski pozostaje twórcą *fitosocjologii*, a jego naukowy dorobek w tym zakresie uznać należy za bardzo bogaty. Nie można jednak działalności i osiągnięć naukowych Profesora zawęzić do *fitosocjologii*. Również w wielu innych dyscyplinach i dziedzinach naukowych zaznaczył swoją obecność (PACZOSKI, 1951b). Jak zauważa ją WOJTERSKI (1967) i CZUBIŃSKI (1967b) „w problemach dotyczących podstaw *geografii roślin* żaden z polskich, a nawet słowiańskich fitosocjologów nie zyskał tak poważnej pozycji w nauce jak Józef Paczoski, dzięki własnym oryginalnym koncepcjom naukowym”. Ten sam autor konkluduje, że „dzieła Józefa Paczoskiego traktujące o lesie i zawarte w nich nowoczesne idee dotyczące całości fenomenu jakim jest las, jego struktury i dynamiki, przeorały poglądy leśników i w sposób zasadniczy przestawiły gospodarkę leśną na metody bliższe przyrodzie”.

Powstaje więc istotne pytanie – jakie cechy osobowości i charakteru sprawiły, że Paczoski zajaśniał tak mocno na firmamencie nauk przyrodniczych? Co zadecydowało o wielkości jego dorobku i autorytecie? W czym tkwi fenomen Profesora?

Zapewne na pierwszym miejscu należy wymienić umiłowanie przyrody, życie w bezpośrednim kontakcie z przyrodą i dla przyrody. To umiłowanie było stanem trwałym, obecnym na każdym etapie jego pracy naukowej i zawodowej. Na drugim miejscu – zbudowana na wiedzy i życiowym doświadczeniu – mądrość. Za niezwykle ciekawe i wiarygodne można uznać opinie uczniów Profesora o wycieczkach, które prowadził. Józef Paczoski emanował na nich głęboką, nie tylko przyrodniczą wszech-

stronną wiedzą, która rodziła zachwyt i uznanie. Szczególnie cenne były te obszary jego wiedzy, które ukazywały Paczoskiego jako gorącego wielbiciela muzyki, teatru, świetnego myśliwego. Te bezpośrednie kontakty stwarzały niezwykłą sposobność poznawania Profesora jako uczonego, ale także pozwalały dostrzec niezwykłą jego skromność.

W dalszej kolejności wymienić należy inne cechy osobowości, umiejętnie wykazane przez CZUBIŃSKIEGO (1967a; 1967c), a mianowicie:

- niezwykła spostrzegawczość, zdolność obserwacji i wyciągnięcia wniosków z dostrzeżonych faktów,
- niezawodna pamięć i umiejętność korzystania z własnego wieloletniego doświadczenia, opartego na gruntownej wiedzy biologicznej,
- niezależna, krytyczna umysłowość związana z wybitną indywidualnością,
- doszukiwanie się istoty dynamizmu zjawisk, widzenie wszystkiego w ruchu, w zmiennych układach kompleksowych, we wzajemnym oddziaływaniu na siebie,
- głęboki, twórczy umysł filozoficzny, skłonny do wielkich syntez, śmiały, w pełni oryginalnych koncepcji i płodnych hipotez,
- niezmordowana pracowitość i nadzwyczajne, niepospolite zdrowie fizyczne i psychiczne,
- oddanie się pracy naukowej bez reszty, z nie uznającym kompromisu powołaniem do życia jedynie w służbie nauki.

Józef Paczoski był uczonym, którego wypełniał *polski duch*. Na ślady obecności takiego ducha można się natknąć w wielu jego pracach. Charakterystycznym przykładem może być publikacja *Szata roślinna kurhanu króla Władysława Warneńczyka*. Powstała ona na kanwie realizacji naukowej podróży po Bałkanach. *Gdy w roku 1931... stanąłem na kurhanie Warneńczyka przysłała mi myśl opisania roślinności tego kurhanu, ponieważ ona, jak i roślinność kurhanów ukraińskich, może być pomocną w rozwiązywaniu zagadnień związanych z odtwarzaniem szaty roślinnej, która na równinach uległa największemu zniekształceniu. Nie potrzebuję chyba dodawać, że do tego nakłonił mnie pietyzm względem samego miejsca, które poczułem się w obowiązku uczcić w dostępny dla mnie sposób* (PACZOSKI, 1933).

Profesor Józef Paczoski całym sobą świadczył o zgodności swoich słów z czynami. Wobec fałszu i zakłamania Józef Paczoski był nieustępliwy. Przystawał być wówczas pokornym człowiekiem. Przecistawiając się dewastacji gospodarki leśnej czynionej przez firmę handlową „Century” wszedł w konflikt z dyrekcją Lasów Państwowych. Zdania nie zmienił, zwolniono go bez wypowiedzenia umowy o pracę (1928). Za podpisanie *protestu brzeskiego* został 31 sierpnia 1931 roku zwolniony z Uniwersytetu Poznańskiego przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jego katedrę zlikwidowano. Bronił jej, lecz bezskutecznie. Nie poddał się jednak. Jak już wspomniano, zajął się sadownictwem w aspekcie naukowym i utylitarnym.

Józef Paczoski nie zabiegał o względy, honory i zaszczyty. To nie Paczoski szukał uczelni, lecz władze Uniwersytetu Poznańskiego zaproponowały zatrudnienie i stworzenie Katedry Systematyki i Socjologii Roślin. Propozycję przyjął, katedrę stworzył. W uznaniu zasług „*Temu, który położył trwale podstawy pod nową naukę fitosocjologii*” 26 czerwca 1926 roku, Uniwersytet nadał Mu godność doktora filozofii *honoris causa*.

Również Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego uhonorowała Józefa Paczoskiego doktoratem *honoris causa* w sferze nauk leśnych. Polska Akademia Umiejętności powołała Go w 1932 roku na członka-korespondenta. Polskie Towarzystwo Botaniczne w 1937 roku nadało Paczoskiemu godność członka honorowego. Dodać należy, że z inicjatywy tego Towarzystwa w 1959 roku doczesne szczątki Profesora przeniesiono z parafialnego cmentarza w Lusowie na Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan w Poznaniu. Poznański Oddział Polskiego Towarzystwa Socjologicznego powierzył Paczoskiemu funkcję swojego wiceprezesa i prezesa. W Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk był członkiem zwyczajnym Komisji Geografii i Komisji Matematyczno-Przyrodniczej. Jedną z bardziej znamienitych form wdzięczności wobec Profesora Józefa Paczoskiego był tytuł „najlepszego znawcy flory stepów Ukrainy” przyznany mu przez Moskiewskie Towarzystwo Przyrodnicze za wspomniane już trzytomowe dzieło *Opis roślinności guberni chersońskiej*.

Najpiękniejszą i trwałą formą uczczenia pamięci Profesora Paczoskiego było nadanie jego nazwiska nazwom gatunkowym 16 taksonów roślin, a mianowicie: *Allium paczoskianum* Tuzson, *Centaurea paczoskii* Kotov ex Klokow, *Hieracium paczoskianum* Sennikov, *Jurinea paczoskiana* Iljin, *Pyrethrum paczoskii* Zefirow, *Tanacetum paczoskii* (Zefirow) Tzvelev, *Carex paczoskii* Zapal., *Laminum paczoskianum* Worosch., *Chamaecytisus paczoskii* Worosch., *Cytisus paczoskii* Krecz., *Onobrychis paczoskiana* Kritska, *Gagea paczoskii* (Zapal.) Grossheim, *Corydalis paczoskii* Busch, *Papaver paczoskii* Mikheev, *Pistlochchia paczoskii* (N.Busch) Sojak, *Veronica paczoskiana* Klokow.

4. Podsumowanie

Profesor Józef Paczosi to najwybitniejszy, na przełomie XIX i XX wieku, polski przyrodnik obok Mariana Raciborskiego i Marcellego Nenckiego. To uczony o bardzo rozległych zainteresowaniach naukowych, zwłaszcza florystycznych i faunistycznych, legitymujący się ogromnym dorobkiem publikacyjnym. Najważniejszym osiągnięciem Józefa Paczoskiego pozostaje stworzenie *fitosocjologii*. On tą dyscyplinę naukową wyodrębnił spośród nauk botanicznych (1891) i nadał jej nazwę (1896). Jako pierwszy na świecie rozpoczął jej wykładanie na uniwersytecie (1918) i napisał pierwszy podręcznik (1921) ułatwiający jej studiowanie. Według Paczoskiego *ma ona prawo do miana odrębnej nauki*, nauki o stowarzyszeniach, czyli o zbiorowiskach roślinnych. W państwie roślinnym istnieją bowiem trzy kategorie obiektów: osobnik, gatunek i asocjacja czyli zbiór wielu gatunków.

Fitosocjologia, życiowe dzieło profesora Józefa Paczoskiego trwa, rozwija się i coraz mocniej zaznacza swoją obecność. Opisano już większość typów zbiorowisk roślinnych Europy. W ostatnich latach zwiększyła się ilość informacji o zbiorowiskach roślinnych i metodach analizy uzyskanych danych. Ukazało się wiele publikacji, także książkowych (DZWONKO, 2007). *Fitosocjologia* jest obecna we współczesnym międzynarodowym spektrum badawczym, przede wszystkim, przez programy CORINE Land Cover (Koordynacja Informacji o Środowisku) i NATURA 2000 (Europejska Sieć Ekologiczna). W ramach wieloletniego programu badawczego realizowanego przez liczne

Fot. 2 Grób Józefa Paczoskiego na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan w Poznaniu (fot. A. Swędrzyński)

Phot. 2 Grave of Józef Paczoski on the Cemetery of Distinguished Citizens of Wielkopolska Region (phot. A. Swędrzyński)

grono geobotaników z różnych ośrodków naukowych pod kierunkiem Władysława Matuszkiewicza powstała *Mapa potencjalnej roślinności Polski*. Pamięć o profesorze Józefie Paczoskim jest żywa w pamięci potomnych, czego wyrazem są także specjalistyczne sympozja fitosocjologiczne.

Wymownym, a symbolicznym dowodem może być wieniec złożony na grobie Józefa Paczoskiego przez uczonych Moskiewskiego Uniwersytetu, który dostrzegli autorzy na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan podczas gromadzenia materiałów i pielgrzymowania po śladach Profesora po Poznaniu i Wielkopolsce.

Literatura

- CELIŃSKI F., 1967. Profesor Józef Paczoski jako pionier fitosocjologii. *Prace Wydziału Biologii i Nauki i Ziemi. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia*, 3, 40-50.
- CZUBIŃSKA M., KROTOSKA T., 1967. Spis prac naukowych i innych publikacji profesora Józefa Paczoskiego. *Prace Wydziału Biologii i Nauki i Ziemi. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia*, 3, 87-107.
- CZUBIŃSKI Z., 1967a. Życie i działalność naukowa profesora Józefa Paczoskiego. *Prace Wydziału Biologii i Nauki i Ziemi. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia*, 3, 11-25.

- CZUBIŃSKI Z., 1967b. Zasługi Profesora Józefa Paczoskiego na polu statystyki i geografii roślin. Prace Wydziału Biologii i Nauki o Ziemi. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia, 3, 51-61.
- CZUBIŃSKI Z., 1967c. Zasługi Profesora Józefa Paczoskiego w obszarze ochrony przyrody. Prace Wydziału Biologii i Nauki o Ziemi. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia, 3, 75-85
- DZWONKO Z., 2007. Przewodnik do badań fitosocjologicznych. Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Poznań-Kraków, 1-304.
- FREY L., 2007. Karol Linneusz (1707-1778). Łąkarstwo w Polsce, 10, 205-221.
- GRZYB S., 1966. Typologiczny podział łąk, a fitosocjologiczny podział zbiorowisk łąkowych. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 66, 123-132.
- GRZYB S., PRONCZUK J., 1994. Podział i waloryzacja siedlisk łąkowych oraz ocena ich potencjału produkcyjnego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Łąkarstwa, SGGW, Warszawa, 51-63.
- KOZŁOWSKI S., GOLIŃSKI P. (red.), 2003. Łąkarstwo na polskich uczelniach. Polskie Towarzystwo Łąkarskie, Poznań, ss 151..
- NOWIŃSKI M., 1967. Polskie zbiorowiska trawiaste i turzycowe. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- PACZOSKI J., 1933. Szata roślinna kurhanu króla Władysława Warneńczyka. Prace Komisji Matematyczno-Przyrodniczej, PTPN, VI, 157-172.
- PACZOSKI J., 1951a. Szkice fitosocjologiczne. Rozdział w: J. Paczoski. Dzieła wybrane. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, ss. 111.
- PACZOSKI J., 1951b. Podstawowe zagadnienia geografii roślin. Rozdział w: J. Paczoski. Dzieła wybrane. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, 115-345.
- SCAMONI A., 1967. Wstęp do fitosocjologii praktycznej. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- SKRIJKA P.J., 2002. Dublańska Akademia. Kraków-Lwów, Wydawnictwo Platan, 1-215.
- WOJTERSKI T., 1967. Zasługi Profesora Józefa Paczoskiego dla leśnictwa. Prace Wydziału Biologii i Nauki o Ziemi Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Biologia, 3, 51-61.
- TRĄBA Cz., 2009. Fitosocjologia w łąkarstwie dziś i jutro. Łąkarstwo w Polsce, 12, 208-221.
- ZARZYCKI K., GRODZIŃSKA K., 1966. Stan badań fitosocjologicznych i synekologicznych nad zbiorowiskami łąkowymi i pastwiskami Polski oraz uwagi dotyczące kierunku przyszłych badań. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 66, 11-19.

Professor Józef Paczoski – creator of phytosociology

S. KOZŁOWSKI, A. SWĘDRZYŃSKI

*Department of Grassland and Natural Landscape Sciences, Poznan University
of Life Sciences*

Summary

Professor Józef Paczoski was, at the end of the 19th and beginning of 20th centuries, the most distinguished, alongside Marian Raciborski and Marcei Nencki, Polish naturalist. He showed

extensive scientific interests, both floristic and faunistic. Professor Paczoski's greatest achievement was the creation of *phytosociology*. It was him who separated this scientific discipline from botanic science and gave it its current name. He was also the first person who began lectures in this field at university and who wrote the first handbook aiming at helping students to study it. According to Paczoski, *the science is entitled to be a separate discipline* dealing with associations, i.e. plant communities. In the opinion of the founder of phytosociology, there are three categories of objects in the state of plants: an individual, a species and an association, i.e. a collection of many species.

Phytosociology, the work of professor Paczoski's life, continues to live, develops and, increasingly, marks its presence. Majority of the European plant type communities have already been described. In recent years, the amount of information about plant communities and methods of analysis of the obtained data has increased. Numerous papers, including books, have been published. Phytosociology is now present in contemporary international research spectrum, primarily, thanks to CORINE (Coordinate Information on the Environment) and NATURA 2000 (European Ecological Network) programs. Within the framework of a long-term research project which is being realised by a group of geobotanists from various research centres, with Władysław Matuszkiewicz acting as the head, *A Map of Potential Polish Flora* was compiled and published. The memory about Professor Józef Paczoski is alive as confirmed by the special phytosociological symposium.

Recenzent – Reviewer: *Barbara Rutkowska*

Adres do korespondencji – Address for correspondence:

Prof. dr hab. Stanisław Kozłowski

Katedra Łąkarstwa i Krajobrazu Przyrodniczego, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ul. Wojska Polskiego 38/42, 60-627 Poznań

tel. 61 848-74-12

e-mail: sknardus@up.poznan.pl

